

Industriell arkæologi i Danmark

- historiografi, perspektiver og muligheder

Af Henrik Harnow, museumsinspektør, ph.d., Odense Bys Museer

Den industrielle arkæologis baggrund

Det er efterhånden 10 år siden, at jeg i en artikel i *Fortid og Nutid* (4/1992) i artiklen "Industriell arkæologi – modefænomen eller tiltrængt nybrud?" så på den industrielle arkæologis forhistorie, akademiske status og muligheder såvel i Danmark som i England, hvor disciplinen først tog form. Artiklen pegede på et område med et stort potentiale – et synspunkt jeg stadig deler i dag – men pegede også på problemer med at skabe et samlet og aktivt miljø her i landet og en række andre forhold. I øvrigt affødte artiklen en del kontakter til det fagarkæologiske miljø og førte bl.a. foredrag på Moesgård med sig, så en del af formålet, nemlig at få kontakt med det arkæologiske miljø, blev opnået.

I nærværende artikel vil jeg ikke detaljeret redegøre for de forhold, som den ældre artikel stadig dækker på acceptabel vis, dvs. disciplinens historie frem til 1990'erne, men på baggrund af en nylig studietur til England og til Institute of Industrial Archaeology i Coalbrookdale reflektere over den industrielle arkæologis nuværende status og muligheder, herunder forholdet til og samarbejds mulighederne med middealderarkæologien.

Den industrielle arkæologi, som beskæftiger sig med industrialiseringens fysiske levn, såvel undersøgelsen af som bevaringen af disse, opstod i 1950'ernes England. Industriarkæologiens stærke vægt på bevaring skyldes dens opståen i forbindelse med de mange nedrivninger af og trusler mod væsentlige fysiske levn fra den

industrielle Revolutions dage. Der er ingen tvivl om, at den engelske befolknings interesse for den industrielle revolution har givet retningen god vind i sejlene og karakter af folkelig bevægelse, som ikke kendes i samme omfang her i landet.

Den industrielle arkæologi opstod som en tværfaglig retning med en uklar definition eller rettere en modvilje fra mange af de deltagende mod at definere disciplinen klart. Den mest anvendelige beskrivelse af den industrielle arkæologis område er givet af R.A. Buchanan i et af standardværkerne på området, *Industrial Archaeology*, 2. ed., 1982:

"Den industrielle arkæologi er et studieområde, der beskæftiger sig med undersøgelse, opmåling og dokumentation – samt i nogle tilfælde bevaring – af industrielle levn. Den industrielle arkæologi sigter herudover mod at bestemme disse monumenters betydning og at placere dem i en social og økonomisk sammenhæng."

Hvad denne beskrivelse af området ikke siger noget om, er præcis hvad industrielle levn er – er det kun de 'tekniske levn' eller er det industri-samfundet i dets helhed?

Blandt arkæologer har der været en tendens til at omtale også ældre udgravninger af f.eks. vandmøller og lignende tekniske anlæg som industriel arkæologi, og der er bestemt også lighedspunkter, hvorfor man sagtens kan forstå anvendelsen af betegnelsen. Navnet industriel arkæologi, som vel kunne have været bedre, dækker imidlertid efter min smag ikke kun over et emne, nemlig tekniske og industrielle anlæg,

men rettere over at den industrielle arkæologi principielt dækker hele industrisamfundet, dvs. i denne sammenhæng kronologisk forstået som den eftermiddelalderlige periode med vægt på tiden fra 1600-tallet og fremefter. Som bekendt bevæger middelalderarkæologer sig hyppigt betydeligt længere op i tid end midten af 1500-tallet, og den industrielle arkæologi har således i sin nedre afgrænsning i praksis en tydelig overlapning med middelalderarkæologien. Personligt foretrækker jeg for klarhedens skyld, at den industrielle arkæologi ikke er en "temadisciplin", men principielt en tværfaglig disciplin, der beskæftiger sig med industrisamfundets historie, herunder også den tidlige forhistorie fra 1600-årene og frem til i dag.

Der har været en tydelig tendens til at lægge disse diskussioner bag sig og agere pragmatisk. En af de førende udøvere af disciplinen, professor Marilyn Palmer, som er leder af School of Archaeology & Ancient History ved Leicester University, fremhæver som sine specialer: Industrial Archaeology and Heritage, Postmedieval and Historical Archaeology, the archaeology of Standing Buildings, og hun henholder sig således ikke til, at den industrielle arkæologi dækker hele industrisamfundets historie. For interesserede i denne debat, som åbenlyst har trætet dele af miljøet, er der et rigt materiale at læse sig igennem og en del henvisninger hertil i den ældre artikel i *Fortid og Nutid* (4/1992). Et af de nyeste værker på området er Marilyn Palmer og Peter Naeversons *Industrial Archaeology, Principles and Practice*, som udkom på Routledge i 1998.

Der er ikke her grund til yderligere at diskutere afgrænsning og definition, som gennem årene gentagne gange har været debatteret. At den industrielle arkæologi især fra 1960'erne udfyldte et hul er imidlertid evident, for hverken arkæologer eller historikere havde indtil da

betragtet de fysiske levn fra de seneste par hundrede år som værdige studieobjekter.

Det vil føre alt for vidt i denne sammenhæng at gå i detaljer med den industrielle arkæologiske organisering, som allerede er beskrevet i den ældre artikel, men det kan blot nævnes, at den samlende organisation i England er Association for Industrial Archaeology (AIA), som siden 1976 har udgivet det førende tidsskrift *Industrial Archaeology Review* to gange årligt. Den industriarkæologiske bevægelse har gennem flere årtier været præget af en række lokale foreninger og af organisationer med særlige interesser, f.eks. dampmaskiner, transport osv.

Den industrielle arkæologi i dag

Man kan i internationalt perspektiv anlægge forskellige betragtninger over disciplinens udvikling. På den ene side findes der i dag ud over Ironbridge Institute of Industrial Archaeology flere internationale meritgivende studier både i universitetsregi og i forbindelse med tekniske universiteter (f.eks. Michigan Tech), men det er karakteristisk, at ud over enkelte stillinger er der ikke overordnet betragtet sket nogen institutionalisering af disciplinen. Der er ikke mange fastansatte undervisere, der kalder sig industriarkæologer, om end enkelte – bl.a. svenske Marie Nisser – reelt har arbejdet fuldtids med området; og i Marie Nissers tilfælde opnået det hidtil eneste nordiske professorat på den industrielle arkæologiske område. Nissers professorat blev først etableret med økonomisk støtte fra Humanistisk-samhällsvetenskapliga Forskningsrådet, men fra 1994 gjort til et fast professorat ved Kungl. Tekniska Högskolan. Det gælder også ovennævnte Marilyn Palmer som har et professorat i industriel arkæologi ved University of Leicester og i øvrigt er leder af School of Archaeology & Ancient History, dvs. hele arkæologiafdelingen – en atypisk situation. Det er ikke nødvendigvis et væsentligt onde, at mange af dem, der udøver

industriell arkæologi ikke betegner sig som industriarkæologer, men det har naturligvis vanskeliggjort profilering af disciplinen.

I akademisk sammenhæng betyder det, at på et sted som Ironbridge Institute of Industrial Archaeology mødes arkæologer fra Institute of Archaeology and Antiquity med historikere fra Ironbridge Gorge Museum og andre om at skabe undervisningen både i Heritage Management og i Industrial Archaeology på BA eller Masters-niveau. Der er ansat én egentlig industriarkæolog i Ironbridge, nemlig Roger White, som er academic director og underviser i industriell arkæologi. Han er oprindeligt ansat som research fellow ved Birmingham University og har tidligere arbejdet med udgravning Wroxeter Roman City sammen med Philip Barker. Undervisningen finder i øvrigt sted ved gæsteforelæsere, undervisere fra Birmingham University eller deltidsansatte ved Ironbridge Gorge Museums.

Da jeg for få uger siden besøgte en række museer og Institute of Industrial Archaeology, fik jeg fornemmelsen af, at vægten i dag mere er på det, der i England betegnes Heritage Management (kulturarvsforvaltning) end på egentlig hardcore industriell arkæologi. Den 30. september begynder det nye semester med 25 Heritage studerende og 8 på det industriarkæologiske studie i Ironbridge. Sidstnævntes målgruppe beskrives således:

”This course is designed to provide recent graduates and in-service professionals from such fields as archaeology, conservation and teaching with an advanced training in recording and analysing historical structures, sites and landscapes. Its central modules provide a background to an understanding of the Industrial Revolution and of twentieth century industrial society.”

Det er næppe nogen overraskende udvikling, at der er lagt stor vægt på kulturlandskabsforvaltning, og at formidlingen af de efterhånden

mange års resultater af industriarkæologiske aktiviteter i disse år giver sig udslag på formidlingssiden. Overordnet har undervisningen og den industriarkæologiske tilgang haft større resultater end man tilsyneladende kan se. Ikke blot er f.eks. en række centrale museumsposter i England besat med folk fra Ironbridge, men tillige er hele opfattelsen af et bevaringsværdigt kulturlandskab også for de senere århundreder kommet på dagsordenen i Europa og således også i Danmark. Disse ideer blev allerede for flere årtier siden præsenteret af en af disciplinens førende udøvere, Barrie Trinder, i *The making of the industrial landscape*, 1982. I et akademisk perspektiv kan man dog stadig savne fremstillinger, der præsenterer væsentlige resultater knyttet til udforskningen af industri-samfundet som en kombination af studiet af de fysiske levn og skriftligt kildemateriale.

Industriell arkæologi i Danmark

Industriell arkæologi er et sjældent nævnt begreb i kulturhistorikernes verden i Danmark. Navnet har aldrig for alvor vundet indpas, og det svenske begreb Industriminnesvård eller -forskning er ikke godt eller dækkende og peger for meget mod bevaring og nostalgisk symbolværdi i stedet for akademisk disciplin. Trods den manglende brug af begrebet blandt dem, der faktisk udøver disse aktiviteter, er der dog en dansk historie at se tilbage på på dette område.

Forskningsprojektet *Industrialismens bygninger og boliger* blev igangsat i 1975 med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd og Carlsbergfondet og fik stor betydning for industrihistorien i Danmark og for interessen for de fysiske levn fra industrialiseringen. Bl.a. universitetsfolk som Ole Hyldtoft og Per Boje samt Kunstakademiets Jørgen Sestoft var tydeligt påvirkede af den engelske udvikling og i forskelligt omfang inspireret af den engelske udvikling. Industriregistreringen var en del af dette projekt og dermed blev der skabt et stort

og landsdækkende materiale, som trods dets stedvise ujævnheder rummer et stort potentiale. Bl.a. blev alle virksomheder fotograferet og med de mange nedrivninger i de følgende år er materialet i Industriregistreringen ofte de eneste kendte fotos af de pågældende anlæg.

Der er enkelte konkrete eksempler på industriel arkæologi med vægt på det arkæologiske, bl.a. Poul Strømstads udgravning af bomuldsværveriet Godthåb i Jægersborg Hegn i 1979 og ikke mindst arkæologen Jens Vellevs arbejder med saltsydningen på Læsø og ældre papirmøllers historie.

Fra midten af 1990'erne blev der i nordisk regi som et samarbejde mellem flere universiteter afholdt tre længere kurser over ca. 4 uger afsluttet med en skriftlig opgave for museumsfolk, universitetsansatte m.fl. Kurserne sigtede mod en generel introduktion og et nordisk perspektiv, men personligt savnede jeg overordnede diskussioner af teoretisk og metodisk art såvel som undervisning i konkrete håndværksmæssige færdigheder og tilgange til de fysiske levn, kombinationen af disse med skriftligt kildemateriale osv. I et vist omfang er det dog lykkedes at skabe nordiske kontakter, og der planlægges således i 2003 afholdt et nordisk seminar i Odense i et samarbejde mellem Odense Bys Museer og Kulturarvsstyrelsen om netop det industriarkæologiske område.

Den hedengangene Skov- og Naturstyrelse under Miljøministeriet, som gennem 1990'erne forvaltede kulturmiljø og fredede bygninger, har på flere områder beskæftiget sig med industriarkæologiske tilgange. De såkaldte tema-gennemgange, hvor en bestemt branches eller bygningstypes bygninger blev sat i en historisk sammenhæng, og efterfølgende systematisk opsøgt og fotograferet var tegn på samme tilgang som i England, og har oparbejdet et materiale om nyere tids fysiske levn af stor

værdi. Det vil dog næppe være én urimelig kritik at fremhæve, at dette arbejde stort set alene har sigtet på udvælgelse til fredning og indenfor de givne begrænsede rammer har haft et ofte lidt overfladisk præg. Der er således ikke i Skov- og Naturstyrelsens regi, eller med støtte herfra, skabt ret mange væsentlige projekter med ligeså stor vægt på analyse, vidensopbygning og større perspektiv, som der er på fredning. Undtagelser er dog arbejdet med 1800-tallets landbrugsbygninger og i et vist omfang andelsmejerierne, men det klassiske danske industrisamfund har ikke været genstand for lignende tiltag i styrelsens regi.

Med de seneste eksplicite meldinger fra den nyetablerede Kulturarvsstyrelse om at støtte tiltag og koordinerede projekter rettet mod industrisamfundet og kulturlandskabets udforskning og forvaltning er der håb om, at den industrielle arkæologi får bedre muligheder i de kommende år. Eksistensen af en meget vel-fungerende samarbejdspulje mellem en række danske museer, universitetsfolk m.fl., der alle arbejder med dette område, giver muligheden for realiseringen af nogle af de vigtige projekter, som stadig på mange områder er svagt behandlet. Det forudsætter imidlertid også, at der i Håndværks- og Industripuljen, fra museernes side og med støtte fra Kulturarvsstyrelsen gøres en indsats for at øge kvaliteten af arbejdet og den overordnede koordinering heraf.

Industriel arkæologi: muligheder og perspektiver

Der kan utvivlsomt peges på enkelte udvalgte lokaliteter også fra 17- og 1800-tallet, som er så dårligt dokumenterede i arkivalisk henseende og samtidig så vigtige, at en egentlig udgravning er rimeligt begrundet - men jeg falder ikke uden videre over dem. Langt overvejende må den industrielle arkæologi, hvad enten den nu går under dette navn eller et andet, i Danmark koncentrere sig om stående strukturer - og dette

i langt højere grad end middelalderarkæologien.

Hvad kan den industrielle arkæologis udøvere lære af middelalderarkæologerne? Selv om der kan være god grund til at interessere sig for middelalderarkæologiens metoder og praksis, er der vel især grund til at pege på bygningsarkæologiske undersøgelser og de metoder og ræsonnementer, som knytter sig hertil. Det drejer sig både om rent håndværksmæssige teknikker som knytter sig til opmåling, fotometri m.v. og til bygningsarkæologisk viden, f.eks. datering ud fra konstruktionsprincipper, materialer osv. I denne sammenhæng kan kontakter til bl.a. naturvidenskabelige miljøer – ligesom for arkæologiens vedkommende – af og til være nyttig. At der også knytter sig aspekter, som er særegne for industrialiseringsperioden og fremefter, er åbenlyst, f.eks. støbejern og stål i industrielle kvanta, visse typer maskiner, bygningskonstruktioner osv.

Samlet betragtet er der næppe tvivl om, at den indtil videre relativt lille gruppe, som her i landet kan siges at udøve det, som nogen vil kalde industriel arkæologi, men bredt betragtet dækker industrisamfundets historie, tror jeg roligt man kan sige, at disse færdigheder sagtens kunne udvikles og opøves yderligere. Der er i visse faglige miljøer, bl.a. kulturhistorie og etnologi, en tradition for at beskæftige sig med andet end de fysiske omgivelser, bl.a. ud fra en betragtning om, at det er ”mennesker og deres liv” det drejer sig om. Grundlæggende er det svært at være uenig i, at menneskelivet i alle dets facetter er det overordnede studieemne, og som middelalderarkæologien demonstrerer på mange områder er netop forekomsten af både skriftligt og fysisk kildemateriale en styrke for tolkninger af fortiden. At beskæftige sig med de fysiske levn betyder ingenlunde, at man kun interesserer sig for disse, eller af deres udsagn er begrænset hertil.

Perspektiver

I denne ganske korte og derfor også i sine sammenfatninger og konklusioner noget bastante artikel har jeg søgt at gøre rede for og ikke mindst give en fremstilling af min oplevelse af den industrielle arkæologis baggrund og fremtid i Danmark, og jeg vil afslutningsvis især pege på de perspektiver, der tegner sig for fremtiden. Jeg mener, at der i visse – men ikke alle – situationer kan være behov for kontakt mellem de faglige udøvere af nyere tids historie og middelalderarkæologerne. Men den industrielle arkæologi adskiller sig også på en række punkter fra middelalderarkæologien, idet vægten på egentlige udgravninger i den danske kontekst vil være lille, og idet en række samtidshistoriske aspekter som f.eks. dokumentation af eksisterende, men uddøende, produktionsforløb, teknologier og arbejdsmiljøer også udgør en vigtig del. Det væsentligste overlappende område mellem middelalderarkæologien og den industrielle arkæologi er således undersøgelsen af de stående strukturer, og her er der en utvivlsom forskel i kompetencer. I en sådan sammenhæng kan den industrielle arkæologis udøvere på mange områder lære af middelalderarkæologerne. Jeg foretrækker dog alligevel klart en skillelinje mellem middelalderarkæologi og industriel arkæologi, og ser således ikke middelalderarkæologer som industriarkæologer blot fordi de udgraver en middelalderlig vandmølle eller lignende. Jeg ser dem imidlertid i høj grad som samarbejdspartnere og som en vidensfond, hvor udøverne af den industrielle arkæologi kan lære meget om metoder og tilgange til fysiske levn – men ikke alt. Ligesom middelalderarkæologien er den industrielle arkæologi – eller bør i hvert fald være – rettet mod at undersøge, analysere og beskrive hele industrisamfundets historie, og heri er fabrikker, maskiner og teknologi naturligvis vigtige faktorer, men det er boligforhold, socialforhold o.m.a. også.

Skal jeg umiddelbart pege på specifikke behov for den industrielle arkæologis udøvere i Danmark, vil det være følgende:

- et eller flere kurser med vægt på de håndværksmæssige sider af registrering, dokumentation og tolkning af industrialismens fysiske levn samt de kildemæssige forhold – gerne med bidrag fra middelalderarkæologer og udefrakommende industriarkæologer (England m.fl.).
- en velvalgt uddannelsesudgravning/bygningsundersøgelse som led i ovenstående planlagt i et samarbejde med middelalderarkæologer.
- publicering af såvel artikler som oversigtsstudier, der viser potentialet i denne type undersøgelser.
- en aktiv linje fra Kulturarvsstyrelsens side. KUAS har allerede udmeldt, at der vil blive lagt vægt på industrisamfundets historie og den hastigt svindende fysiske del heraf. Jeg forestiller mig en gennemarbejdet og prioriteret plan som English Heritage's *Industrial archaeology – A policy Statement by English Heritage (1995)* – en syv-punkts hensigtserklæring uddybet over 15 sider.
- støtte til og vægt på det, der tidligere blev kaldt temaundersøgelser, i Skov- og Naturstyrelsen, dvs. gennemgang af en branches fysiske levn såvel som frednings og planlægningsredskab som undersøgelsesmål i sig selv. Der bør ydes støtte såvel til forvaltnings- og bevaringsorienterede projekter som til egentlige forskningsprojekter indenfor området, eventuelt i samarbejde med forskningsråd m.fl.

Referencer

Henrik Harnow 1992

”Industriell arkæologi – modefænomen eller tiltrængt nybrud?”, *Fortid og Nutid* 4/1992

R.A. Buchanan 1982

Industrial Archaeology, 2. ed., 1982

Marilyn Palmer og Peter Naeversons 1998

Industrial Archaeology, Principles and Practice, Routledge i 1998.

Barrie Trinder 1982

The making of the industrial landscape, 1982

AIA

Industrial Archaeology Review,

Association for Industrial Archaeology (AIA)

English Heritage 1995

Industrial archaeology – A policy Statement by English Heritage